

*Желясков В. Я.,**кандидат педагогічних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін
Дунайського інституту національного університету «Одеська морська академія»*

СТРУКТУРА І СУТНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕРЕКЛАДАЧА

Анотація. У статті розкриті функції перекладацької діяльності. Обґрунтована структура і сутність професійної компетентності майбутнього перекладача.

Ключові слова: перекладач, перекладацька діяльність, професійна компетентність майбутнього перекладача.

Постановка проблеми. Необхідність підготовки дедалі більшої кількості професійних перекладачів виникла порівняно недавно, незважаючи на те, що переклад є дуже давнім видом людської діяльності. Це зумовлено «інформаційним вибухом», що стався в другій половині ХХ сторіччя, у результаті різкого збільшення обсягу інформації, якою стали обмінюватися люди і народи внаслідок значного зростання їх міжнародних контактів і листування, а також розширення культурних зв'язків, обсягів міжнародної торгівлі й дипломатичної діяльності, пов'язаних із появою нових держав, виникненням численних міжнародних організацій і всесвітніх рухів. Істотно й те, що в сучасному суспільстві професійному перекладачеві вже недостатньо бути лише знавцем іноземної мови і посередником, який задовольняє зовнішню потребу іншомовного спілкування між людьми, розділеними лінгвоетнічними бар'єрами. Тепер він має бути:

– висококваліфікованим менеджером у сфері перекладацьких послуг, ділової і професійної комунікації, здатним успішно реалізовувати свої професійні функції через правильно створену систему спілкування і компетентне регулювання інформаційного потоку всіх видів іншомовних джерел на основі адекватного відтворення їх предметно-сміслового контексту;

– всебічно розвиненим та компетентним сервісодавцем у сфері перекладу, здатним зайняти гуманістичну позицію стосовно клієнтів – представників різних культур;

– мовним консультантом, що добре знає не тільки іноземну і рідну мови, але й усі сторони буття, культури, політики і свідомості народів, які розмовляють цими мовами.

Все це передбачає наявність у перекладача високої загальної і світоглядної культури, широкої ерудиції і переконаності, комунікабельності, такту, постійного прагнення до поповнення знань, різноманіття інтересів, орієнтації на гуманістичні цінності й ідеали, що відтворює сутність його професійної компетентності. Отже, професійна підготовка майбутнього перекладача наразі не може обмежуватися тільки його навчанням вільному володінню іноземними мовами, оскільки її модернізація має сприяти формуванню у нього особливих особистісних якостей, обумовлених сучасними вимогами, що відносяться до його професійної діяльності в нових соціокультурних умовах. Зазначені вимоги висувають у розряд найбільш актуальних проблему набуття майбутніми перекладачами професійної компетентності і відповідних їй предметних і спеціальних компетенцій, що значною мірою визначає успіх їхньої професійної діяльності.

Проблема професійної компетентності майбутніх перекладачів, незважаючи на свою актуальність, майже не ставала предметом спеціального науково-педагогічного дослідження вітчизняних науковців. Переважно вона досліджувалася зарубіжними й, зокрема, російськими вченими в межах проблем теорії комунікації і перекладу (Л. Бархударов, І. Зимня, О. Каде, В. Комісаров, В. Крупнов, Л. Латишев, З. Львовська, Р. Мін'яр-Белоручев, Ю. Найда, О. Петрова, Я. Рецкер, Г. Рябов, І. Халєєва, М. Цвіллінг, Л. Черняховська, А. Швейцер та ін.); теорії міжкультурної комунікації (В. Верещагін, В. Костомаров, В. Сафонова, С. Тер-Мінасова, В. Фурманова, Л. Шкатова та ін.); підвищення якості навчання студентів-перекладачів іноземної мови, як засобу міжкультурного спілкування (М. Байрам, І. Зимня, М. Карло, Г. Китайгородська, У. Літлвуд, С. Тер-Мінасова, В. Фурманова, Е. Шубін, С. Finkbeiner, I. Laven, U. Novak, F. Smith, G. Westhoff та ін.).

Натомість останнім часом у науково-педагогічних публікаціях спостерігається підхід авторів до диференціації комунікативної (Ю. Ємельянов, В. Жеребкіна, В. Кашницький, Т. Ліпатова, А. Панфілова, Г. Трофімова та ін.), синонімічної (Н. Новосельцева), лінгвокомунікативної (Е. Бреус, В. Вілс, А. Гребенщикова, В. Золотухіна, Н. Комісарова, І. Халєєва, М. Хольц-Мянтьярі, К. Шапошников, А. Швейцер та ін.), соціокультурної (М. Боліна, С. Колова, Е. Костіна, В. Сафонова та ін.), міжкультурної (О. Бистрай, Н. Гальскова та ін.), перекладацької (І. Алексєєва, В. Комісаров, Л. Латишев, Р. Мін'яр-Белоручев, М. Цвіллінг та ін.) компетентностей. Однак у них не розглядаються питання сутності й структури професійної компетентності майбутнього перекладача.

Тому **метою** пропонованої статті є обґрунтування сутності й структури професійної компетентності майбутніх перекладачів з урахуванням функцій їхньої перекладацької діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виходячи з настанов вітчизняної теорії діяльності і особистості (І. Бех, Г. Костюк, С. Максименко, О. Саннікова, О. Чебикін та ін.), зміст і структура професійної компетентності майбутнього фахівця визначається специфікою його професійної діяльності. Тому для того, щоб уточнити смислове наповнення поняття «сміслова компетентність майбутнього перекладача», визначити його зміст і структуру, ми насамперед намагалися з'ясувати сутність професійної перекладацької діяльності.

Так, у сучасній літературі з теорії перекладу перекладацька діяльність розглядається, як особливий вид мовної діяльності, спрямований на реалізацію завдань міжмовної комунікації (Е. Бреус, В. Комісаров, Л. Латишев, Р. Мін'яр-Белоручев, Х. Фермеєр, І. Халєєва та ін.), у процесі якої перекладач виконує такі функції:

– когнітивно-комунікативну функцію, пов'язану з процесом прийому і передачі, кодування і декодування інформації, що здійснюється знаковими засобами (І. Рецкер, А. Швейцер і др.);

– проєктувальну функцію, сутність якої полягає у виборі комунікативних дій, оптимальних щодо певної ситуації міжмовної комунікації, а також у прогнозуванні наслідків такого вибору для досягнення поставленої мети (В. Вілс, М. Хольц-Мянттярі, Х. Фермеєр та ін.);

– організаційну функцію, яка полягає в тому, що перекладач, вступаючи в процес перекладу в безпосередню взаємодію з клієнтами, забезпечує прийняття рішення, адекватним способом організовуючи інформацію і вживаючи індивідуальні способи подолання труднощів, що виникають під час міжкультурного спілкування (В. Комісаров, Л. Латишев, И. Халєєва та ін.);

– гностичну (дослідницьку) функцію, пов'язану з розумінням перекладу, як процесу реалізації здатності перекладача до інтерференції, тобто здатності робити висновки з вербальної і невербальної поведінки інших людей за допомогою досягнення реальності самооцінки, а також умінь адекватно сприймати, розуміти, оцінювати іншу людину (Э. Гутт, В. Комісаров та ін.);

– посередницьку функцію, яка полягає у задоволенні зовнішньої потреби спілкування між людьми, які не володіють мовою, тобто людьми, розділеними лінгвоетичним бар'єром (Е. Бреус, В. Комісаров, Л. Латишев, Р. Міньяр-Белоручев, И. Халєєва та ін.);

– креативну функцію, яка регулює вироблення нової інформації і пов'язану з пошуком, обробкою і використанням перекладачем інформації в конкретній ситуації для вирішення перекладацьких проблем міжмовного, міжкультурного, міжособистісного спілкування. Зокрема, намагаючись обґрунтувати сутність цієї функції, В. Комісаров зазначає: «Те, що звичайно називають мистецтвом перекладу, відноситься до області психології перекладача, до його вміння здійснювати перекладацький процес, створювати повноцінний текст перекладу, правильно обирати мовні засоби, враховуючи всю сукупність факторів, що впливають на перебіг і результат перекладу» [3, с. 21].

Звісно, якість реалізації цих функцій вимагає від перекладача певного рівня сформованості основних компонентів структури його професійної компетентності, під якою ми розуміємо інтегративну характеристику його особистості, як фахівця у сфері міжкультурної, міжмовної та міжособистісної комунікації і взаємодії, що складається з лінгвістичної, соціокультурної, соціально-психологічної, перекладацької та інформаційно-інформативної компетентності. Наявність цих складових дозволяє йому з високим ступенем ефективності здійснювати різноманітні функції професійної діяльності в новому інформаційному суспільстві.

Так, мовна, тобто лінгвокомунікативна компетенція перекладача (І. Алексєєва, І. Бім, В. Комісаров, Л. Латишев, Р. Міньяр-Белоручев, И. Халєєва та ін.) охоплює всі аспекти володіння мовою: знання про систему, норму і узус мови, її словниковий склад і граматичну будову, про правила користування одиницями мови для побудови мовних висловів, про переважне використання певних наборів мовних одиниць у різних сферах спілкування, про територіальні, соціальні та професійні відмінності в їх вживанні, про вплив на вибір та характер використання мовних одиниць обстановки спілкування і взаємовідносин учасників спілкування, їх рольових функцій. Усі ці знання і відповідні психофізіологічні здібності та моворозумові механізми необхідні для розуміння тексту оригіналу і створення тексту перекладу. Крім того, специфіка мовної діяльності перекладача висуває до його мовної компетенції додаткові вимоги, які, насамперед, зумовлені тим, що перекладач повинен володіти

мовною компетенцією в області двох мов. Вирішальну роль у техніці перекладу відіграє володіння спеціальними вміннями, які, за В. Комісаровим, мають комплексний характер і реалізуються на підставі всього комплексу мовленнєвих умінь, з яких складається володіння мовою і які беруть участь у процесі перекладу. Серед них виділяються такі спеціальні перекладацькі вміння [3, с. 37]:

– виконувати паралельні дії на двох мовах, переключатися з однієї мови на іншу;

– розуміти текст по-перекладацьки, тобто глибоко і точно;

– переходити у висловлюваннях на кожній мові від поверхневої структури до глибинної і навпаки;

– відходити від оригіналу, але при цьому залишатися якомога ближче до вихідного смислу;

– вибирати і правильно використовувати технічні прийоми перекладу і долати труднощі, пов'язані з лексичними, фразеологічними, граматичними і стилістичними особливостями вихідної мови;

– аналізувати текст оригіналу, виявляти стандартні і нестандартні перекладацькі проблеми і обирати способи їх вирішення, що відповідають кожному конкретному акту перекладу.

Покомпонентна характеристика змісту професійної компетентності перекладача свідчить про те, що вона відображає високий рівень розвитку іншомовної свідомості як свідомості вторинної мовної особистості, якою по суті і є перекладач. Нагадаємо, що вторинна мовна особистість у лінгводидактиці та методиці навчання іноземним мовам визначається, як «сукупність здібності людини до іншомовного спілкування на міжкультурному рівні, під яким розуміється адекватна взаємодія з представниками інших культур» [2, с. 46]. Вона складається з оволодіння вербально-семантичним кодом досліджуваної мови, тобто «мовної картини світу» носіїв певної мови, і «глобальною» картиною, що дозволяє зрозуміти людині нову для неї соціальну дійсність. Основною одиницею мовної будови є «психоглоса», яка, на думку Ю. Караулова, відображає певну рису мовної будови або системи мови і «має високу сталість у часі» [2, с. 157]. Він вважає, що саме набір психоглос складає зміст національного мовного типу і виділяє три їх види, що відповідають трьом рівням організації мовної особистості. Серед них:

– граматичні психоглоси, пов'язані зі знанням перекладача рідної та іноземної мов;

– когнітивні психоглоси, що збігаються з типовими категоріями образу світу перекладача;

– мотиваційні психоглоси, що відображають національний характер.

При цьому, як підкреслює Ю. Караулов, саме граматичні психоглоси складають основу мовної особистості перекладача і формують єдину апперцепційну базу всіх мовців певною мовою, яка визначає загальний мовний тип. Ця ідея непрямо підтверджується і дослідженнями американських учених, які вважають, що найголовнішим елементом культури є володіння мовою. Без цього людина не в змозі оцінити ані атрибути побутові (цінності, манери поведінки, вірування), ані досягнення високої культури (література і мистецтво) [2].

Як бачимо, основними ознаками мовної свідомості перекладача є бікультурність і білінгвізм, а як компонент, виступає комплекс психоглос, володіння механізмом перекодування з рідної мови на іноземну і навпаки, спроможність до діалогу культур. У реальному процесі міжкультурної комунікації особливості мовної свідомості перекладача виявляються в

його моворозумовій діяльності, яка реалізується як говоріння, слухання, читання та письмо. Звідси очевидно, що лінгвокомунікативна компетентність перекладача – це інтегративна характеристика фахівця, що відображає його готовність і спроможність ефективно здійснювати мовленнєву діяльність в умовах вирішення міжмовних, міжкультурних та міжособистісних комунікативних завдань.

Спираючись на концепцію трирівневої організації мовної особистості, запропоновану Ю. Карауловим [2], згідно з якою кожний вид психоглос відповідає певному рівню мовної особистості: граматичні психоглоси – вербально-семантичному рівню; когнітивні – тезаурусному; мотиваційні – прагматичному, слушно співвідносити рівні мовної особистості з певними компетенціями перекладача. Розкриваючи свою позицію щодо структури професійної компетентності перекладача, ми вважаємо, що вербально-семантичний рівень утворює володіння перекладачем лінгвістичною компетенцією, тезаурусний – соціокультурною компетенцією і прагматичний – комунікативно/соціально-психологічною компетенцією.

Визначаючи переклад як вид інтелектуально-комунікативної діяльності, М. Цвіллінг слушно зазначає, що перекладач, приймаючи оптимальне рішення в умовах дефіциту вихідної інформації і браку часу, повинен справлятися з численними перешкодами, тому в нього повинна бути вироблена конструктивна реакція на невдачі, уміння аналізувати свої і чужі помилки [4, с. 133]. Очевидно, що в процесі своєї професійної діяльності перекладач, як ніхто інший, постійно знаходиться в умовах екстремальної ситуації. Він змушений контролювати свої емоції, стримувати свої почуття, долати хвилювання. Крім того, в цих умовах перекладач повинен володіти не тільки собою, тобто керувати собою «зсередини», але й контролювати «зовнішню ситуацію», утримувати контакт з обома сторонами, які беруть участь у комунікації. Враховуючи, що перекладач вступає в психологічну взаємодію з двома і більше людьми, виробляючи єдину стратегію сприйняття і розуміння іншої людини (А. Чужакін), що зрештою впливає на результат діяльності, у структурі професійної компетентності перекладача ми виділяємо соціально-психологічну компетенцію. Під останньою, слідом за Ю. Жуковим, Л. Петровською, П. Растянніковим, М. Цвіллінгом необхідно розуміти сукупність знань, умінь і якостей, що необхідні перекладачу для орієнтування і регуляції ефективної комунікативної дії у певному колі ситуацій професійної взаємодії [4, с. 7]. Соціально-психологічна компетенція представлена двома компонентами:

– перцептивним компонентом, який становить собою систему внутрішніх ресурсів, що дозволяють перекладачу «володіти собою» в тій або іншій ситуації професійної діяльності, і забезпечує адекватне сприйняття та інтерпретацію інформації. У цьому зв'язку про належну психологічну підготовку майбутніх перекладачів говорить І. Алексеева, яка пропонує систему вербального психологічного тренінгу, що допомагає перекладачу оволодіти технікою спілкування, керувати увагою у складній психологічній ситуації;

– інтерактивним компонентом, який становить собою систему внутрішніх ресурсів, що дозволяють фахівцю керувати ситуацією професійного спілкування, тобто здійснювати перебування комунікативної поведінки при зміні ситуації на підставі її розуміння. Цей компонент у структурі професійної компетентності перекладача виділяється Д. Хаймсом, який визначає його, як знання правил підтримування контакту зі співрозмовником.

Ю. Жуков вважає, що ці правила регулюють комунікативну поведінку і поділяються на три групи: правила комунікативного етикету; правила узгодження комунікативного впливу; правила самоподачі [1]. Кожна група правил має своє призначення: правила першої групи гарантують статус повноправного учасника комунікації; правила другої групи задають тип спілкування, оскільки різні типи комунікації мають свої комунікативні кодекси, за якими організується взаємодія; правила третьої групи забезпечують індивідуальний успіх учасників спілкування.

Четвертий вид компетенції у структурі професійної компетентності перекладача – власне перекладацька компетенція. Спираючись на думку науковців (І. Алексеева, Є. Беседіна, Ж. Таланова, Н. Касаткіна, Н. Янковець та ін.), які обґрунтували правомірність виділення цього феномена як відносно самостійного й специфічного, що не збігається з лінгвокомунікативною компетенцією перекладача, стало можливим виділити дві складові структури перекладацької компетенції – базової та прагматичної. Аналізуючи особливості базової складової, ми дійшли висновку, що вона, ґрунтуючись на високому рівні володіння рідною та іноземною мовами, а також провідними видами мовленнєвої діяльності (говоріння, аудіювання, читання, письмо), поєднує в собі такі компоненти перекладацької компетентності перекладача як професіонала, які постійно задіяні у перекладацькій діяльності незалежно від виду перекладу, текстового жанру, тематики комунікативної ситуації. Через це у її складі, відповідно, було виокремлено: концептуальний компонент, який представлений сукупністю знань та уявлень про сутність перекладу, його специфіку, загальну мету, завдання, які вирішує перекладач; технологічний компонент, який передбачає володіння перекладачем сукупністю перекладацьких прийомів і засобів, які допомагають йому конструктивно подолати типові перекладацькі труднощі і успішно вирішити різні завдання усного чи письмового перекладу з урахуванням текстового жанру та тематики комунікативної ситуації.

Аналізуючи суть прагматичної складової перекладацької компетентності, було з'ясовано, що вона містить знання, уміння та навички, необхідні перекладачеві в тих чи інших видах перекладу, а також при перекладі текстів різних стилів [3, с. 27]. При цьому умовно можна виділити два її компоненти: специфічний, що передбачає володіння перекладачем певними видами письмового (технічний, юридичний, діловий, газетний, художній) та усного (послідовний – переклад пошепки, переклад за столом, переклад гіда-перекладача; синхронний – кабінний переклад, переклад пошепки) перекладу; спеціального, який визначає жанрові можливості перекладача при перекладі науково-технічних, художніх, ділових та інших текстів. Крім того, було визначено, що кожна складова перекладацької компетенції містить: мовну компетенцію (всі аспекти володіння іноземною мовою; текстотвірну компетенцію (уміння створювати тексти різного типу відповідно до прийнятих в певному мовному колективі правил та стереотипів); комунікативну компетенцію (здатність інферувати смисл і уміння зіставляти інференційні можливості представників двох мовних колективів і робити висновки про необхідність зміни мовного змісту висловлювань у перекладі); технічну компетенцію (специфічні знання, уміння і навички необхідні для виконання цього виду діяльності).

П'ятий вид компетенції у структурі професійної компетентності перекладача – це інформаційно-інформативна компетенція. Цей вид компетенції сам по собі не новий, оскільки багато сучасних учених займаються дослідженням питань

щодо її сутності, структури і змісту (А. Белкін, Е. Ковальова, Д. Митрофанов та ін.) Проте лише окремі дослідники зазначають важливість інформаційно-інформативної компетентності для перекладача, оскільки цей аспект його професійної підготовки почав вивчатися тільки в останні роки. Під інформаційною компетенцією розуміються знання, уміння, навички, способи дії в області роботи з професійно-значущою інформацією (пошук необхідної інформації, її подальший аналіз, обробка, зберігання, обмін) на підставі інформаційно-комунікаційних технологій. Інформаційна компетенція представлена автором аналітичним і комп'ютерним компонентами. Аналітичний компонент інформаційної компетенції перекладача містить знання і уміння роботи з професійно важливою інформацією. Цей компонент передбачає володіння основами аналітичного опрацювання інформації; уміння працювати з різною інформацією; знання особливостей інформаційних потоків в області професійної діяльності; уміння витягати інформацію з різних джерел і ефективно користуватися нею. До комп'ютерного компоненту інформаційної компетенції перекладача потрібно відносити конкретні навички з користування сучасними технічними засобами, можливість використання у своїй діяльності інформаційно-комунікаційних технологій, уміння використовувати їх як для автоматизації рутинних перекладацьких операцій, так і в ситуаціях, що вимагають нетрадиційного і творчого підходу.

Висновки. Під професійною компетенцією перекладача ми розуміємо його готовність (тобто наявність у суб'єкта перекладацької діяльності образу структури певної дії і постійної спрямованості його свідомості на виконання останньої) і здатність (тобто наявність у нього можливості здійснювати певні дії) використовувати засвоєні теоретичні знання і накопичений практичний досвід для конструктивного вирішення професійних завдань. Ми з'ясували, що зміст і структура професійної компетентності майбутнього перекладача визначається як специфікою його професійної – перекладацької діяльності, так і одночасно специфікою його професійної свідомості, як іншомовної особливості – вторинної мовної особистості. Через це було обґрунтовано положення про те, що структура профе-

сійної компетентності майбутнього перекладача складається, принаймні, з п'ятьох основних компонентів – лінгвістичної, соціокультурної, соціально-психологічної, перекладацької та інформаційної компетенції.

Перспективи подальших розробок у цьому напрямку полягають у більш детальному визначенні показників кожного з компонентів структури професійної компетентності сучасного перекладача.

Література:

1. Жуков Ю.М. Методы диагностики и развитие коммуникативной компетентности / Ю.М. Жуков // Общение и оптимизация совместной деятельности. – М.: Изд-во МГУ, 1987. – С. 64–78.
2. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 264 с.
3. Комиссаров В.Н. Теоретические основы методики обучения переводу / В.Н. Комиссаров. – М.: РЕНА, 2001. – 111 с.
4. Цвиллинг М.Я. Профессиональные требования к личности переводчика и обучение переводу // Информационно-коммуникативные аспекты перевода: сб. науч. тр. / М.Я. Цвиллинг. – Нижний Новгород: НГЛУ, 1998. – Часть 2. – С. 143–147.

Желясков В. Я. Структура и сущность профессиональной компетенции будущего переводчика

Аннотация. В статье раскрыты функции переводческой деятельности. Обоснована структура и сущность профессиональной компетентности будущего переводчика.

Ключевые слова: переводчик, переводческая деятельность, профессиональная компетентность будущего переводчика.

Zheliaskov V. The structure and essence of professional competence of future interpreters-translators

Summary. The following article deals with functional activities of an interpreter-translator. The base is to create the structure and essence of professional competence of future interpreters-translators.

Key words: interpreter-translator, functional activities, professional competence, structure and essence.